

Prokurorun ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi və nəzarətinin qarşılıqlı əlaqəsinin bir sıra məsələləri

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 7 dekabr 1999-cu il tarixdə «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmiş və sonrakı illərdə Qanuna bir sıra dəyişikliklər edilmişdir.

Prokurorun ibtidai istintaqa «prosesual rəhbərliyi» anlayışı istər «Prokurorluq haqqında» 7 dekabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununda, istərsə də cinayət-prosesual qanunvericiliyində ilk dəfə işlədilir. Lakin hesab edirik ki, «prosesual rəhbərlik» anlayışı qanunvericilikdə işlədilməsə də, prokurorluq orqanlarının çoxillik tarixində bu fəaliyyət (sovet dövrü nəzərdə tutulur—İ.A.) faktiki olaraq (de fakto) tətbiq edilərək, çox hallarda müsbət səmərəsini də vermişdir. Hesab edirik ki, «prokuror nəzarəti» prosesual rəhbərlik anlayışının tərkib hissəsidir. Belə ki, prosesual rəhbərlik daha geniş anlayışdır və bu anlayış «prokuror nəzarəti» anlayışını özündə ehtiva edir. Başqa sözlə, «prokuror nəzarəti» anlayışı «prosesual rəhbərlik» anlayışının xüsusi forması olmaqla, sonuncu anlayışla əhatə olunur. Bu o deməkdir ki, «prosesual rəhbərlik» anlayışının bütün əlamətləri «prokuror nəzarəti» anlayışında vardır, lakin «prokuror nəzarəti» anlayışının bütün əlamətləri «prosesual rəhbərlik» anlayışında yoxdur.

«Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun 4-cü maddəsində göstərilir ki, prokurorluq qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərlik edir və qanunlara riayət edilməsini təmin edir [1, səh.14].

Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilərək, 1 sentyabr 2000-ci ildən qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin (bundan sonra—CPM) 84.2.2-ci maddəsində prokurorun cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirməsi barədə düzünə göstəriş vardır.

Qeyd edilən CPM-nin 84.2.1-ci maddəsinə əsasən prokurorun, kifayət qədər səbəblər və əsaslar olduqda, cinayət işi başlamaq və bu halda müstəntiqin səlahiyyətlərindən istifadə edərək onun ibtidai istintaqın aparmaq, həmçinin CPM-nin 84.5.16-cı maddəsinə əsasən cinayət işi üzrə müvafiq qərarları şəxsən qəbul etmək, ayrı-ayrı istintaq və ya digər prosesual hərəkətləri həyata keçirmək səlahiyyətləri vardır.

Həmin CPM-nin 84.5.3-cü maddəsinə əsasən prokurorun cinayət işinin ibtidai istintaqını aparan bir orqandan digərinə verilməsi halları istisna olmaqla, istintaqın hərtərəfli, tam və obyektiv aparılmasını təmin etmək məqsədilə, habelə qanunun tələblərinin pozulması ilə təsdiq edilən cinayət işinin təhqiqatçının və ya müstəntiqin icraatına verilmək, 84.5.4-cü maddəsinə əsasən isə cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmanı istintaq qrupuna tapşırmaq və qrupun tərkibini müəyyən etmək hüquqları nəzərdə tutulmuşdur.

Əgər qeyd edilən maddədə göstərilən hüquqlar prokurorun ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyinin tərkib hissəsidirsə, Məcəllənin 84.5.8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş təhqiqatçının və ya müstəntiqin qanunsuz və ya əsassız qərarlarını ləğv etmək hüququna isə məhz, prokuror nəzarətinin, bilavasitə, təzahür forması kimi baxılmalıdır.

Hesab edirik ki, prokurorun ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi və ibtidai istintaqa nəzarəti sıx surətdə əlaqədardır və hazırkı şəraitdə bir-birini tamamlayır.

Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, bilavasitə prokurorluqda istintaq edilən cinayət işləri üzrə prokurorun ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirmək imkanı, Daxili İşlər Nazirliyi, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Vergilər və Ədliyyə, Fövqəladə hallar nazirliklərinin, həmçinin, Dövlət Sərhəd Xidmətinin istintaq aparatı müstəntiqlərinin fəaliyyətinə prosesual rəhbərliyi həyata keçirmək imkanından nisbətən, daha genişdir.

Təbii ki, digər mərkəzi icra orqanlarının istintaq aparatının müstəntiqləri belə imkandan daha az bəhrələnmə bilirlər. Bu isə, öz növbəsində, həmin orqanlarda prokurorun ibtidai istintaqa səmərəli prosesual rəhbərliyinə, müəyyən mənada, çətinlik törədir. Lakin prokurorun ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyinin və nəzarətinin vəzifəsi tələb edir ki, prokuror ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirərkən, idarə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün istintaq aparatlarına prosesual rəhbərliyinin eyni dərəcədə həyata keçirilməsini təmin etsin.

Prokurorun, prosesual rəhbərliyi və ibtidai istintaqa nəzarəti kimi, mühüm fəaliyyəti zamanı bu iki anlayışın qarşılıqlı əlaqəsində bir məqamı qeyd etmək xüsusilə vacibdir.

Yaxşı olar ki, prokurorun ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi və nəzarəti funksiyaları içərisində prosesual rəhbərlik fəaliyyəti irəlidə getsin. Başqa sözlə, prokurorluq bu sahədəki fəaliyyətinin ağırlıq mərkəzini prosesual rəhbərliyinin üzərinə keçirsin. Belə ki, prokuror ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərini, ümumiyyətlə, istintaqın yüksək peşəkarlıq səviyyəsində aparılmasını, ibtidai istintaq zamanı qanun pozuntularına yol verilməsini, nəticə etibarlı ilə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı qorunmasını vaxtında təmin edə bilsin. Əgər prokuror ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi vaxtında həyata keçirə bilirsə, deməli, ibtidai araşdırma zamanı qanuni pozuntularına yol verilməsi ehtimalı bir o qədər az olur və bu səbəbdən də müstəntiqin qanunsuz və əsassız qərarlarını prokurorun ləğv etməsinə zərurət yaranmır.

Deməli, prokuror öz fəaliyyətində, konkret şəraitdə asılı olaraq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyini və nəzarətini nə dərəcədə düzgün əlaqələndirərsə, ibtidai araşdırmanın səmərəliliyi də bir o qədər yüksək olar.

Beləliklə, prokurorun ibtidai istintaqa prosessual rəhbərliyinin məqsədi ayrı-ayrı istintaqın hərəkətlərini, ümumiyyətlə, istintaqın yüksək peşəkarlıq səviyyəsində aparılmasını, ibtidai istintaq zamanı qanun pozuntularına yol verilməsini, nəticə etibarlı ilə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı qorunmasını təmin etməkdir.

Yuxarıda qeyd edilən qanun və digər normativ hüquqi aktların təhlilindən belə nəticəyə gəlmək olur ki, prokuror ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyini aşağıdakı üsullarla həyata keçirir:

törədilmiş və hazırlanan cinayətlər haqqında təhqiqat və ibtidai istintaq orqanlarına daxil olan ərizə və məlumatların qəbulu, qeydiyyatı, uçotu və həlli zamanı qanunların icrasına əməl edilməsi üçün təhqiqatçı və müstəntiqlərə əməli kömək göstərmək (ərizə və məlumatlarda göstərilən faktların tam və obyektiv araşdırılması məqsədilə hüquqi, prosessual, taktiki və metodiki köməklik göstərmək);

həmçinin, törədilmiş və hazırlanan cinayətlər haqqında təhqiqat və ibtidai istintaq orqanlarına daxil olan ərizə və məlumatlara qüvvədə olan CPM-nin 207.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətlərdə baxılması və yoxlanmanın nəticəsindən asılı olaraq, CPM-nin 207.2.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müvafiq qərarlardan birinin qəbul edilməsi üçün təhqiqatçı və ya müstəntiqə əməli köməklik göstərmək;

ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin, xüsusilə mürəkkəb və mühüm istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsində iştirak etmək;

cinayət işi üzrə təhqiqat və istintaq planının (o cümlədən, əməliyyat-istintaq planlarının) tərtib edilməsində (təhqiqat və istintaqın planlaşdırılmasında), ayrı-ayrı prosessual qərarların, həmçinin, iş üzrə ittiham aktının tərtib edilməsində təhqiqatçı və müstəntiqə əməli köməklik göstərmək;

zərurət olarsa, cinayət işi üzrə müvafiq qərarları şəxsən qəbul etmək, ayrı-ayrı istintaq və ya digər prosessual hərəkətləri şəxsən həyata keçirmək;

cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmanı istintaq qrupuna tapşırmaq və qrupun tərkibini müəyyən etmək.

Beləliklə, prokurorun ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi və nəzarətinin qarşılıqlı əlaqəsinin səmərəliliyini təmin etmək üçün bu üsulların hamısını eyni dərəcədə diqqətlə yanaşılması zəruridir.

Hüquq elmləri namizədi Əhmədov V.Ə. «İbtidai araşdırma mərhələsində prokuror nəzarəti müstəqil cinayət-prosessual funksiya kimi» başlıqlı məqaləsində göstərir ki, «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununun 4-cü maddəsində prokurorun cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərlik etməsi və qanunlara riayət edilməsi göstərsə də, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 133-cü maddəsində prokurorun ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərlik etməsi nəzərdə tutulmamışdır, başqa sözlə, prokurorun ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərlik etməsi Konstitusiyaya ziddir.

Daha sonra bunu əsas tutaraq, Əhmədov V.Ə. prokurorun cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərlik etməsinin «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunundan çıxarılmasını təklif edir [2, 175-178.səh].

V.Ə. Əhmədovun həmin təklifi ilə aşağıdakı əsaslara görə qismən razılaşmaq olar. Müəllif «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunun 4-cü maddəsinin ikinci bəndində göstərilmiş prokurorun ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi etməsi funksiyasının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 133-cü maddəsinin I hissəsində nəzərdə tutulmamasını göstərməkdə haqlıdır. Belə ki, bu göz qabağındadır. Lakin prokuroru cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi etməsi funksiyasından məhrum etmək təklifi verməkdə tamamilə haqsızdır.

Uzun illər ərzində formalaşmış prokurorluğun ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi funksiyasında məhrum etmək ibtidai araşdırmanın səmərə və keyfiyyətinə böyük zərbə vuracağını yalnız bu sahədə təcrübə işdə işləmiş istintaqçılardan başqa (*prokuror, bu sahəyə məsul olan prokurorluq işçiləri və müstəntiqlər-İ.A.*) s. vəzifəli şəxslərin təəvvür etməməsi təəccüblü deyildir.

Vaxtı ilə keçmiş SSR Baş prokurorunun istintaq işi üzrə müavini olmuş, hüquq elmləri doktoru, professor N.V. Joqin və hüquq elmləri doktoru, professor F.N. Fatkullininin həmmüəllifi olduqları «İbtidai istintaq» («Предварительное следствие») kitabında göstərmişlər: «Prokuror ibtidai istintaqa nəzarət üzrə geniş səlahiyyətlərdən istifadə edərək, mahiyyət etibarilə cinayət işlərinin istintaqına rəhbərlik edir. İndi, prokurorun istintaq üzərində nəzarətinə müstəntiqin fəaliyyətinə prosessual rəhbərliyini də üzvi surətdə daxil etməsinə çətin ki, kimsədə şübhə olsun» [3, səh.353].

Ona görə də məqalə müəllifi V.Ə.Əhmədovun təklifinin birinci hissəsi ilə razılaşmaqla, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının XII fəslə ilə müəyyən edilmiş qaydada Konstitusiyasının 133-cü maddəsinin I hissəsinə «prokuroru cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərlik edir» cümləsinin əlavə edilməsini zəruri hesab edirik.

İlham Abbasov,

*Ədliyyə Akademiyasının baş müəllimi,
baş ədliyyə müşaviri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.*

Ədəbiyyat siyahısı:

1. «Prokurorluq: təşkili, vəzifələri və səlahiyyətləri», «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, Bakı-2005, 183 səh.
2. Əhmədov V.Ə., hüquq üzrə fəlsəfə doktoru «İbtidai araşdırma mərhələsində prokuror nəzarəti müstəqil cinayət-prosessual funksiya kimi» məqaləsi // «Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminalologiyanın aktual məsələləri» toplusu, Xüsusi buraxılış, № 58, 279 səh.
3. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н., «Предварительное следствие», Издательство «Юридическая литература», Москва, 1965, 367 стр.